

Зовнішня політика США в ідеях американських соціал-дарвіністів: основні напрями, особливості та значення

П'ятничук Тарас Іванович

Стаття присвячена аналізу експансіонізму в ідеях американських соціальних дарвіністів. Подана загальна характеристика соціал-дарвінізму як політичного та філософського вчення, проаналізовані особливості американського соціал-дарвінізму, а також запропонована класифікація його напрямів. Автором порушується проблема впливу соціал-дарвінізму на формування зовнішньої політики США наприкінці XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: Соціальний дарвінізм, експансія, англо-саксонська раса, месіанство, природний відбір.

Пятничук Т. И. Внешняя политика США в идеях американских социал-дарвинистов: основные направления, особенности и значение.

Статья посвящена анализу экспансионизма в идеях американских социальных дарвинистов. Дана общая характеристика социал-дарвинизма как политического и философского учения, проанализированы особенности американского социал-дарвинизма, а также предложена классификация его направлений. Автором затронута проблема влияния социал-дарвинизма на формирование внешней политики США в конце XIX – в начале XX в.

Ключевые слова: Социальный дарвинизм, экспансия, англо-саксонская раса, мессианство, природный отбор.

Piatnychuk T. I. The USA foreign policy in the ideas of American Social Darwinists: main ideas, peculiarities and importance.

This article is dedicated to expansionism in the American Social Darwinists' ideas. The general characteristics of Social Darwinism as a political and philosophical doctrine have been given. In the article the peculiarities of American social Darwinism have been analyzed, and the classification of its directions has been given. The author touches upon the problem of the influence of social Darwinism on the formation of the US foreign policy in the late nineteenth and early twentieth century.

Key words: Social Darwinism, expansion, Anglo-Saxon race, messianism, natural selection.

В останній третині XIX ст. у США тривав період стрімкого економічного розвитку, котрий відобразився в зростанні промислового виробництва, збільшенні обсягів зовнішньої торгівлі, а також появи великих монополістичних об'єднань – трестів на кшталт компанії Рокфеллера, Моргана та Карнегі. Епоха «Позолоченого віку» (Gilded age), як часто називають цю добу в історіографії, стала також й часом поширення в США різних наукових теорій, серед яких далеко не останнє місце посідав соціальний дарвінізм. Спрямована перш за все на реформування суспільства, ця ідеологія не оминула й сфери зовнішньої політики.

Соціал-дарвінізм, як ідейний чи філософський напрямок, став предметом окремих досліджень в американській історіографії. Зокрема, на увагу заслуговують праці Р. Хофстедтера [13], Р. Бенністера [7] та М. Хевкінса [11].

В СРСР американістика була однією з пріоритетних галузей дослідження, що обумовлювалося логікою «холодної війни». Попри деяку заідеологізованість тверджень, оцінок та висновків, радянські дослідники зробили вагомий внесок у розробку проблеми. Серед таких – Г. М. Севостьянов [1] та І. П. Демет'єв [2], чії праці присвячені аналізу і характеристиці американських зовнішньополітичних доктрин та ідеологій.

Проблематика соціального дарвінізму залишилася практично поза межами уваги вітчизняної історичної науки. Можна згадати хіба що львівську дослідницю Л. Ю. Питльовану, котра розглянула американську історіографію соціал-дарвінізму у своїх статтях [4; 5].

Щодо джерельної бази, то вона представлена працями представників американського соціал-дарвінізму, в яких розглядалися питання та проблеми, пов'язані із зовнішньою політикою США [3; 9; 10; 15; 17].

Автор ставить собі за мету проаналізувати експансіоністські ідеї в працях американських соціал-дарвіністів та визначити їх вплив на формування зовнішньополітичного курсу США. Однак, перш ніж перейти до розгляду напрямів та ідей соціал-дарвінізму, варто декілька слів сказати про суть цього вчення, а також охарактеризувати його основні ідеї.

Соціальний дарвінізм, як ідейний напрям, виник на основі вчення англійського біолога Чарльза Дарвіна. Його засновники (Г. Спенсер, В. Самнер, Ф. Гальтон) фактично перенесли теорію «природного відбору» на людське суспільство. Соціал-дарвіністи стверджували, що людський соціум та інститути, так само, як і живі організми, підлягають природному відбору, наслідком чого є виживання найпристосованіших [6, с. 487]. Вони підтримували нерегульовану економіку чи, якщо точніше, виступали за ринкову модель, але без будь-якого втручання з боку держави. На практиці це означало б дику конкуренцію, яку можна прирівняти до «закону джунглів». Відповідно до цієї тези, ті індивіди, які спромоглися нажити

великі статки та зайняти високе положення в суспільстві, були найбільш пристосовані через їхні гени. Ті ж, хто перебував на протилежному полюсі, були непридатними та заслугоували на смерть [12, с. 3]. Саме через цю обставину соціал-дарвіністи відкидали втручання уряду в процес еволюції, зокрема, засуджували регламентацію підприємництва, градуйоване оподаткування прибутків, житлові та санітарні правила. Таке втручання, на думку ідеологів соціального дарвінізму, допоможе вижити непристосованим, а, отже, завадить прогресу [6, с. 488].

В такому ж дусі розглядалися питання війни та миру. Дійшовши висновку, що універсальний мир неможливий, соціал-дарвіністи зазначали, що війна походила з конкуренції за життя (елемент природного відбору). На основі цього американський соціолог В. Г. Самнер дійшов висновку, що війна завжди існувала і буде існувати, оскільки вона є умовою самого людського існування [11, с. 110]. Заради справедливості варто додати, що попри подібні міркування соціал-дарвіністи, за деякими винятками, не закликали до відкритих військових протистоянь та зіткнень.

В 70-90-х рр. XIX ст. ідеї соціального-дарвінізму потрапили до США, де набули популярності. Піонерами в цій справі стали такі дослідники, як В. Г. Самнер та Е. Юменс. У низці університетів, як от в Єлі, завдяки В. Самнеру були створені кафедри соціології та політології, які стали джерелом поширення нових ідей. Соціал-дарвінізм поширювався й через друковані видання та пресу. Зокрема, в 1872 р. Е. Юменсом був заснований журнал «Науково-популярний щомісячник» (Popular Science Monthly), на сторінках якого друкувалися результати досліджень відомих вчених [6, с. 488]. Нарешті, соціал-дарвінізм популяризувався й через проведення публічних лекцій [13, с. 177-178].

Поширенню ідей соціального дарвінізму сприяла не лише пропаганда. Значно вагомішим чинником був внутрішній розвиток США, де відбувався стрімкий розвиток промисловості, урбанізація та зростання населення країни. Не останню роль відіграли й особливості американського менталітету, зокрема таких його рис: прагматизм, меркантильність, підприємництво та індивідуалізм. Перетворення Сполучених Штатів на одну з провідних держав світу, принаймні в економічному плані, сприяло утвердженню серед американців уявлення про себе як виняткову, обрану націю, що, в свою чергу, також сприяло поширенню дарвіністських ідей.

Потрапивши на американський ґрунт, соціальний дарвінізм набув певних місцевих особливостей. Окрім загальної тези про природній відбір та виживання найпристосованіших, американські соціал-дарвіністи розвинули ідею зверхності англо-саксонської раси над іншими народами, аргументуючи її як об'єктивними факторами (економічне піднесення та розвинуті політичні інститути), так і суб'єктивними твердженнями, на

кшталт месіанства, расизму та винятковості. Подібні твердження досить швидко зорієнтували частину американських соціал-дарвіністів з проблем внутрішніх на зовнішні. Як наслідок, його ідеологи почали вибудовувати теорії, що не лише виправдовували, але й декларували необхідність для США зовнішньої експансії.

Розглядаючи експансіонізм в концепціях соціального дарвінізму, умовно виділимо три напрями. Як критерій класифікації автор пропонує взяти за основу характер доказовості та аргументації на користь експансіонізму представниками того чи іншого напрямку.

Перший такий напрям охарактеризуємо як теологічний, оскільки в основу своїх тверджень його ідеологи вкладали релігійні мотиви. Найяскравішим представником цього напрямку був протестантський проповідник та секретар Євангелістичного союзу США Джосая Стронг. Свої ідеї він виклав у праці «Наша країна: сучасна криза та можливе майбутнє», котра вийшла друком в 1885 р. і одразу стала доволі популярною, про що може свідчити 175 тис. випущених примірників лише англійською мовою. Деякі її розділи друковалися в газетах і журналах [13, с. 178; 2, с. 89].

Д. Стронг стверджував, що центр світової цивілізації та християнства із початком історії безперервно пересувався на захід: спершу з Персії до Греції, потім з Греції до Італії, від якої перемістився до Великої Британії. На думку Стронга, тепер цей центр переміщується на американський Захід, де й залишиться назавжди, оскільки це останній рубіж, адже далі – тільки Схід. Саме тут і буде збудована нова молода імперія [17, с. 29]. Аргументуючи цю тезу, Стронг вказував на зростання економічної потуги США, збільшення населення внаслідок притоку мігрантів, а також особливу енергійність англо-саксів та потяг до колонізації, що робить їх успішними [17, с. 162, 173]. Серед інших виняткових їхніх рис Стронг називав поєднання двох великих ідей – справжнього духовного християнства та збереження громадянської свободи. Саме ці риси сприятимуть прогресу та забезпечуватимуть США процвітання [17, с. 160-161]. В недалекому майбутньому англо-саксонська раса, під якою Стронг розумів саме американців, буде просуватися на південь, до країн Центральної та Латинської Америки, Африки, а, можливо, й ще далі. Наслідком цього змагання, або зіткнення рас, стане виживання найприспосованіших. Єдиним ж порятунком місцевого населення від загибелі, на думку Стронга, стане його асиміляція та залучення їх до вищої, тобто англо-саксонської цивілізації [17, с. 175].

Другий напрям соціал-дарвінізму – політологічний. Його представники, історик Джон Фіске та професор політології Колумбійського університету Джон Берджесс, обгрунтовуючи право США на експансію, вказували на розвинуті американські політичні інститути та демократичний устрій, які мали стати еталоном та прикладом наслідування для інших націй.

Свої погляди щодо зовнішньої політики США Дж. Фіске виклав в одному з розділів книги («Призначення долі») «Американські політичні ідеї», яка побачила світ у 1885 р. Подібно до Стронга, Фіске також наголошував на винятковості американців. Переваги англо-саксів він вбачав у моделі американської політичної системи, а також у зростанні чисельності населення та промисловості, безперервному збільшенні кількості «мисливців за доларами», які прийшли на зміну «мисливцям за скальпами» [10]. Не схвалюючи війну як засіб боротьби, Фіске вбачав запоруку майбутнього тріумфу американської нації в економічній потуги США, які переможуть всі інші країни на полі вільної економічної конкуренції [10].

Дж. Фіске також вказував на необхідність освоєння відсталих, але багатих на сировину континентів, передусім Африки. Для поширення впливу англо-саксів, на його думку, варто застосовувати різні методи, які залежать від рівня розвитку нації. Так, мирним шляхом англо-саксонські ідеали можуть бути поширені лише на цивілізовані та християнські країни. На рахунок всіх інших Фіске висловився недвозначно: «Там, де цивілізація зіштовхується з варварством, війна часто стає необхідністю» [10].

Ідею зверхності та переваги англо-саксів над іншими народами обстоював і Дж. Берджесс. У книзі «Політична наука і порівняльне конституційне право», яка вийшла друком 1890 р., Берджесс сформулював теорію про «політичні» та «неполітичні» нації, тобто такі, які здатні до державотворення й ті, які не спроможні на це. До останніх він відносив американських індіанців, азіатів та африканців. Оцінюючи слов'ян, греків та кельтів, Берджес стверджував, що вони здатні лише на організацію самоуправління на місцевому рівні. Сходинку вище посідали римляни, які спромоглися створити цілу імперію, однак не змогли забезпечити індивідуальну свободу та місцеву автономію. Це стало місією «тевтонських народів» (серед яких і англо-сакси) [9, с. 30-39]. За логікою Берджеса, американці, будучи «політичною» нацією, повинні поширити свої інститути на інші, варварські народи, розпочати власну колоніальну політику [9, с. 45].

Цілком у дусі соціального дарвінізму написані й праці контр-адмірала Альфреда Тайера Мехена – творця концепції «морської сили». Відтак Мехена можна віднести до третього напрямку соціального дарвінізму, який на думку автора доречно буде назвати мілітаристським. Мехен, на відміну від Стронга, Фіске та Берджеса, не намагався обґрунтувати право США та американців на домінування в світі. Він в цьому й не сумнівався. В своїх працях Мехен давав практичні рекомендації щодо зовнішньої експансії, а також пояснював її необхідність. Свої міркування він виклав в працях «Вплив морської сили на історію», котра вийшла 1890 р., а також в збірці памфлетів «Інтерес Америки в морській могутності: теперішнє і майбутнє», надрукованій в 1897 р.

Щодо першої праці, то в ній Мехен обгрунтовував необхідність для США мати потужний військово-морський і торгівельний флот [3]. Однак, для нас більш цікавою є друга книга, де адмірал подав програму зовнішньої політики для американських урядовців. Зокрема Мехен стверджував, що потрібно відмовитися від політики ізоляціонізму, яку започаткував Дж. Вашингтон, і перейти до відкритої експансії. Мета такої політики, на думку Мехена, полягала в оволодінні новими ринками збуту для американських товарів, здобутті військово-морських баз та заправних станцій для американських кораблів, зокрема в Карибському морі й Тихоокеанському регіоні [15]. Першими цілями такої політики Мехен розглядав Кубу, Пуерто-Ріко та Філіппіни, що належали тоді Іспанії. Тим самим він фактично пропонував американським урядовцям розпочати війну з Іспанією [15].

Залишається з'ясувати ще одну проблему, а саме ступінь впливу соціального дарвінізму на формування зовнішньої політики США. З цього приводу в американській історичній науці ведуться дискусії. Так, частина дослідників, як от Р. Хофстедтер, вважає, що вплив соціального дарвінізму був всеохоплюючим. Інші, на зразок М. Хавкінса, навпаки, вказують, що соціал-дарвінізм був поширений лише серед академічних кіл і значного впливу не мав [4, с. 198]. Навіть якщо погодитися з думкою останніх, слід пам'ятати, що ідеї соціального дарвінізму підтримували представники політичної та бізнес еліти, а саме: президент США Т. Рузвельт, держсекретар Дж. Хей, сенатори Г. К. Лодж і А. Дж. Беверідж, промисловець Е. Карнегі та інші. Одним словом, ті постаті, які не лише мали значний політичний вплив, але й мали змогу в той чи інший спосіб впливати на формування зовнішньої політики. Так, неабиякою популярністю користувалися праці А. Мехена. Його ідеї пропагувалися у різних журналах та обговорювалися в урядових колах. Захоплюючись концепцією «морської сили», Т. Рузвельт навіть замовив по одному примірнику праць Мехена на кожен американський військовий корабель [6, с. 521]. Дж. Фіске неодноразово запрошувався у Вашингтон для виголошення публічних лекцій, а Дж. Берджес читав лекції Т. Рузвельту, що не могло не позначитися на формування світогляду останнього [13, с. 177-178, 175].

Напевно, найяскравішим прикладом та аргументом на користь твердження про значний вплив соціал-дарвінізму на формування зовнішньої політики США була аргументація анексії Філіппін, яку президент В. Мак-Кінлі виголосив в 1899 р. на зібранні методистських місіонерів. Він зазначив, що мав чотири варіанти того, як же вчинити з Філіппінами: повернути Іспанії, передати Франції або Німеччині, надати свободу дій філіппінцям, або взяти під свою опіку й відповідним чином виховати, християнізувати та залучити до цивілізації. В. Мак-Кінлі зауважив, що довго міркував над тим, який же варіант обрати, аж поки однієї ночі у вісні Бог не промовив

до нього і не вказав на вірне рішення. З цього випливало, що встановлення контролю США за Філіппінами було нічим іншим, як господньою волею [14, с. 30]. Очевидно, що подібне твердження президент запозичив у Дж. Стронга, який в одній зі своїх праць давав майже аналогічне пояснення необхідності взяти під контроль Філіппіни [8].

З іншого боку, постаті, подібні до Т. Рузвельта, Дж. Хея чи В. Мак-Кінлі, мали змогу впливати й на громадську думку. Тому цілком доречним є зауваження американського дослідника Дж. Патона, що зовнішньополітичні позиції та публічні заяви осіб, що приймали рішення, сприяли формуванню громадської думки США [16, с. 3]. Факт важливий, адже без підтримки громадської думки американські урядовці не змогли б проводити експансіоністську зовнішню політику, на яку більшість американців дивилася або підозріло, або байдуже.

Насамкінець хотілося б зазначити наступне. Впродовж останньої третини XIX ст. в США поширилися різні теорії, що були складовою частиною соціального дарвінізму. Неоднорідне і дещо суперечливе в поглядах, вчення американських соціальних дарвіністів сприйняла частина політичної та ділової еліти, взявши його на озброєння для обґрунтування та виправдання зміни зовнішньої політики – з ізоляціоністської, що домінувала від часу створення США, до експансіоністської. В підсумку, соціальний дарвінізм став тим вченням, котре стало одним із підвалин американсько-го експансіонізму в 90-х рр. XIX – на початку XX ст.

Література

1. Американский экспансионизм: новое время / под ред. Севостьянова Г. Н. – М., 1985.
2. Дементьев И. П. Идеиная борьба в США по вопросам экспансии (на рубеже XIX-XX вв.) / И.П. Дементьев. – М., 1973.
3. Мэхэн А.Т. Влияние морской силы на историю 1660-1783 / Пер. с англ. Н. Азбелева / А.Т. Мэхэн. – СПб., 1895.
4. Питльована Л. Ю. Ідеї соціального дарвінізму у зовнішній політиці США кінця XIX – початку XX століття в оцінках американської історіографії / Л. Ю. Питльована // Військово-науковий вісник. – Вип.17. – Львів, 2012. – С. 212-224.
5. Питльована Л. Ю. Теодор Рузвельт: реформізм та експансія у США на зламі XIX–XX століть / Л. Ю. Питльована // Військово-науковий вісник. – 2009. – Вип. 11. – С. 150-164.

6. Тіндалл Д. Б., Шай Д. Е. Історія Америки / Пер. з англ.: Л. Притула, Г. Сташків, О. Щур. / Д. Б. Тіндалл, Д. Е. Шай. – Львів, 2010.
7. Bannister R. Social Darwinism: Science and Myth in Anglo-American Social Thought / R. Bannister. – Philadelphia, 1979.
8. Berge W. H. Voices for imperialism: Josian Strong and the protestant clergy. [Електронний ресурс] / W. H. Berge. – Режим доступу: <http://spider.georgetowncollege.edu/htallant/border/bs1/berge.htm> Доступ – 27.06.2017 р.
9. Burgess J. W. Political science and comparative constitutional law / J. W. Burgess. – New York, 1902.
10. Fiske J. American Political Ideas. [Електронний ресурс] / J. Fiske. – Режим доступу: <http://www.gutenberg.org/files/10112/10112-h/10112-h.htm> Доступ – 26.06.2017 р.
11. Hawkins M. Social Darwinism in European and American Thought, 1860–1945: Nature as Model and Nature as Threat / M. Hawkins. – Cambridge, 1998.
12. Hayashi S. K. Hunting Down Social Darwinism: Will This Canard Go Extinct? / S. K. Hayashi. –New York-London, 2015.
13. Hofstadter R. Social Darwinism in American Thought, 1860–1915 / R. Hofstadter. – Boston, 1955.
14. Roskin M., Berry N. IR, an introduction to international relations // M. Roskin, N. Berry. – New Jersey, 1990.
15. Mahan A. T. The interest of America in sea power, Present and Future. [Електронний ресурс] / A. T. Mahan. – Режим доступу: <http://www.gutenberg.org/files/15749/15749-h/15749-h.htm> Доступ – 26.06.2017 р.
16. Paton J. Manifest Destiny, Social Darwinism, and Other Cultural Constructions in Early 20th Century US-Dominican Relations / J. Paton // International Journal of Education and Social Science. – 2017. – Vol. 4. – № 2. – С. 1-14.
17. Strong J. Our Country: Its Possible Future and Its Present Crisis / J. Strong. – New York, 1885.